

II.

Tamás spalatói esperest „Historia Salonita“-jából

a tatárjárás története.

(XXXVII — XL. Fejezet).

Tamás spalatói esperest, mint munkájának XXX-dik fejezetéből kitetszik, 1200-ban született; e helyt ugyanis magát 1230-ban, midőn a spalatói káptalan és papság esperestjévé elválasztotta, 30 évesnek írja. Hona egyházi és közügyeire nevezetes befolyást gyakorolt, s mint munkájából tudjuk, egyháza érdekében IV-dik Béla király udvarában is megfordult. Miután e hivatalt harmincznyolcz éven át viselte, 1268-ban május 8-kán halt meg.

Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium című munkája becses forrás Dalmát- és Horvátország történeteire, melyeket tárgyalva gyakran érdekes világot vet hazánknak ez országokkal századokon át fönállt viszonyaira: én

azonban e terjedelmes munkából czélomhoz képest csak a tatárjárásra vonatkozó XXXVII—XL. fejezeteket tartottam közlendőknek. Az egész munka olvasható Schwandtner *Scriptores rerum Hungaricarum* című gyűjteményének III-dik kötetében (Bécs, 1748. 2r.).

XXXVII. FEJEZET.

A tatár veszedelemről.

Béla, András magyar király fia, uralkodásának ötödik, Gargano kormányának második évében közelített a tatárok vészhozó nemzete Magyarország határaihoz¹⁾, midőn már több esztendővel előbb az egész világot bejárta volt azon nemzet rémületes hire. Mert a keleti tájakról az országokat, melyeken át birtak kelni, földúlva a ruthénok határáig jutottak: de a ruthénok vitézül ellenök állván, nem birtak tovább nyomulni. Sokszor megütköztek ugyanis a ruthén népekkel, és mind két részről sok vér folyt, de végre mégis elkergették őket a ruthénok. Miért is tőlök elfordulván, harczolva bebarangolták mind az éjszaki tartományokat s ott húszt esztendőnél is tovább időztek²⁾. Azután pedig, miután seregeik ezrei, kivált a kún nemzetségekből és sok más nemzetből, melyeket legyőztek volt, megszorodtak, visszafordulának a ruthénokra s elsöben is a keresztyének Susdal nevezetü igen nagy városát³⁾ szállák meg, és vívák, s azt hosszas vívás

¹⁾ IV. Béla, atya II. Endre halála után, 1235. novemberben lépett trónra, Gargano anconai nemest pedig szerzőnk szerint (XXXIV. fej.) a spalatóiak 1239. május 17-dikén igtatták be a podestai méltóságba, s így Béla kormányzásának ötödik, Garganoének második esztendeje 1240-re esik. 11239/

²⁾ A Kalka folyó melletti csata, melyben az oroszok erejét a mongolok tönkre tették, Hammer szerint Geschichte der goldenen Horde 96. lap. 1223-ban történt.

³⁾ Ezen Susdalon nézetem szerint a Kievtől keletre fekvő Sudzsa értendő. Ennek s az erős Kievnek földúlása után közelített a tatársereg Magyarország határaihoz.

után nem annyira erővel mint csellel bevévék és lerombolák, s György nevezetű királyát népének nagy részével együtt leölék. Azután Magyarország ellen indulva, útjokban mindent dúlnak vala. Azon időben, tudniillik Krisztus után az 1241-dik esztendőben october 6-dik napján, vasárnap, ismét napfogyatkozás lőn, és az egész levegő elsötétedék, és nagy rémülés lőn általjában, valamint azon napfogyatkozáskor, mely azelőtt harmad évvel történt, mint föntebb érintettük¹⁾. Midőn tehát a tatár nemzet közeledésének irtóztató hire a magyarok fülébe hatott, azt csak holmi játéknak vagy hiú álomnak tekintik vala, mind azért, mivel ily híreket gyakran hijában hallottak volt, mind azért, mivel országuk számos katonaságában bizakodnak vala. El valának pedig a hosszas békében puhulva, a fegyver terhétől elszokva; mert a testi gyönyörőségeknek örülvén, gyáva puhaságban satnyulnak vala; mint-hogy a magyarok termékeny és minden jóban bővölködő földet alkalmat szolgáltat vala fiainak vagyonuk bőségénél fogva mértékletlen gyönyörőségekbe merülni. Mert mi más gondja vala az ifjuságnak, mint üstökét simitgatni, bőrét tisztogatni, a férfias viseletet asszonyi piperére változtatni. Az egész napot válogatott lakomák vagy puha tréfák közt töltik s éji álmaikat

¹⁾ Ezen napfogyatkozást szerzőnk föntebb (XXXIV. fej.) ekként írja le: „Azon időben, urunk születésének 1239-dik esztendejében junius havának 3-kán csudálatos és rettenetes napfogyatkozás lőn; mert az egész nap elhomályosodott és az egész levegő besötétedett, s az égen a csillagok mint éjtszaka föltűntek, és egy nagyocská csillag ragyog vala a nap mellett nyugot felől. S mindenkit oly rémület lepett meg, hogy mintegy ész nélkül kiabálva futkostak ide s tova, azt hívén, hogy a világ vége jelleű van. Péntek nap, hold újultának harminczadik napja (azaz épen újhold) vala, és jóllehet azon napfogyatkozás egész Európában látszott, azt mondják, hogy Ázsiában és Afrikában nem volt. Ugyan-azon esztendőben üstökös csillag is látszott, mely az éjszaki tájon, mintegy Magyarország fölött, csügg vala és ott marada több napon át, s eléggé nagy csuda dolog előjelének tetszik vala. Mert mindjárt ezen napokban mindenki fülébe sűrűn hangzik vala a szomorú hir, hogy a dögleletes tatár nemzet már a keresztények hatáiraiba, Ruthénország részeibe berontott, de sokan a dolgot csak játéknak tekintik vala.“

reggeli kilencz óraker alig végzik vala. Egész életöket kies erdőkben s kellemes réteken töltvén nejeikkel, nem gondolkozhatának a hadak zajáról, mint a kik naponként nem komoly, hanem mulatságos dolgokkal foglalkoztak volt¹⁾; azok azonban, kiknek józanabb gondolkozásuk vala, a külföldi hírek által fölriasztva a dögleletes nép berohanásától félnek vala. Miért is a királyt és az országnagyokat gyakorta megszólítva sürgetik vala, hogy vegyék elejét e nagy bajnak, nehogy netalán rögtön történjék a kegyetlen nemzet berohanása, és rájok vigyázatlanokra nagyobb veszedelmet találjon hozni.

A király végre, e lármától zaklatva, nagy nehezen megmozdula s megindula országa széleire s elmene a hegyekhez, melyek Ruthén- és Magyarország között vannak, és a lengyel határszélekig körüljárván és az ország valamennyi gyengébb bejárásait körülnézegetvén, roppant erdőket levágatva, hosszú torlaszokat építtete, keresztbe döntött fákkal elzárván mind azon helyeket, melyek könnyebben járhatóknak látszanak vala, s akkor visszatérvén, izene és összehivatá országának valamennyi fejedelmét, zászlós urát és előkelőjét, s a magyar sereg minden erejét egybe voná. Megjőve öcscse, Kálmán király²⁾,

¹⁾ Rosty Zsigmond, a tatárjárás történelme 56. lap. szerzőnk e szavaira ezen megjegyzést teszi: „Ily sibirítai elpuhultság a XIII-dik században Europa bármely nemzetségénél sem volt fellálható, hogy pedig a magyarok akkor a miveltség nem csak tulzott, de még helyeselhető fokán sem voltak, ha czélomon túl nem vezetne, könnyen megmutathatnám.“ — Nem akarjuk vitatni, hogy a spalatói esperest ezen túlzottan színezett előadása az egész magyar nemzetre, vagy csak annak nagy többségére is méltán alkalmazható lett volna: de annyit, ha a tatárjárás nagyon is szomorú történetét végig tekintjük, lehetetlen be nem vallanunk, hogy e korban a honunk sorsát intéző főrendnek az erkölcsi sülyedés tetemes fokán kellett állani, melylyel az anyagi élvek hajhászata, a hiú külcsillogás szerete mindig karöltve jár: mert ellenkező esetben Magyarországnak egyetlenegy igen is dicsőségtelen csata után oly teljes tönkre jutását, mint a milyenbe hazánk a saját vereséggel jutott, képzelnünk sem lehet.

²⁾ Szerzőnk Kálmánt, kit atyja II. András 1215-ben még hat éves korában Galiczia királyává koronáztatott, folytonosan királynak czimezi; jöllehet ő a tatárjárás korában valósággal csak Tótország fejedelme (Dux Slavoniae) volt. —

minden hatalmával, megjövének Magyarország főpapjai is, kik magok sem lévén megelekedve egyházi mérsékelttséghez illő szerény cselédséget tartani, dúzs gazdagságukhoz képest nagy csapat katonákat vezetnek vala. Megjelenék Mátyás esztergomi, megjöve Ugrin kalocsai érsek püspökeikkel, kik után, mint áldozatra szánt juhok, nagyon sok főpapok és szerzetesek jövének. S kezdének osztán közösen tanácskozni, több napon át tanakodva, miképen lenne tanácsosabb a közelgő tatárokkal szembeszállaniok? és mivel egyik igy másik amugy gondolkozott, semmi tervet egy értelemmel meg nem birnak vala állapítani. Némelyek roppant félelemtől elfogulva azt mondják vala, hogy engedni kell nekik ideig óráig s nem kell megütközni velök, mint vad s kétségbeesésig elszánt emberekkel, kik nem uralkodásra vágyva, hanem zsákmányra áhitozva kóborogják be harczolva a világot; mások pedig biztosságukban balgatagul fenhéjázva azt mondják vala: sokaságunknak csak megmutatásával is azonnal meg kell őket szalasztanunk. S igy aztán, a kiknek rögtöni veszedelmök készül vala, egy tervben megegyezni nem valának képesek. Mig tehát ők tanakodva késlekednek és haszontalanul húzzák halasztják a dolgot, ime váratlanul hírnök száguld a királyhoz, mint bizonyost jelente, hogy a tatár nemzet számtalan sokasága már az országba belépett, és már közel van. Akkor a király és az ország nagyjai a tanácsot abban hagyva, kezdének fegyvereket készíteni, a dandároknak vezéreket rendelni, s harczosokat nagyobb számmal gyűjteni.

S Esztergom tájáról megindulván, átkelének a Dunán és Pest felé menének, mely igen nagy város. Tehát a bőjti napoknak csak nem vége felé husvét tájban, a tatár sereg összes

Hogy azonban ő a királyi czimet folyvást viselte, kitetszik más számos adatok mellett egy 1240-ben kelt kiváltságleveléből is, melyben magát Columannus Dei gracia rex Rutenorum et dux tocius Sclauonie czimmal írja. Fejér, Cod. Dipl. Hung. Tom. I. Vol. I. 203. l.

tömege betöre Magyarországba. Vala pedig negyvenezer fejszésők, kik a sereg előtt járnak vala erdőket irtva, utakat egyengetve s minden gátat a bejárásoktól elhárítva. Miért is a torlaszokon, melyeket a király készíttetett volt, oly könnyen áthágának, mintha nem roppant fenyvek és tölgyek halmazából lettek volna építve, hanem hitvány kórókból készítve, s azokat oly hirtelen összetörék és megégeték, hogy az átkelésben semmi akadályukra nem valának. S az ország első falvaihoz érve, először nem mutatják vala ki vadságuk egész dühét, hanem a falvakban szétnyargalászva és zsákmányt szedve az emberekben nem nagy öldöklést tesznek vala. Azon sereg vezére két testvér vala, kik közzül az idősbet Bath-nak, az ifjabbat Kajdán-nak hívják vala¹⁾. S küldének magok előtt egy csapat lovasságot, kik a magyarok táborához közelgetvén s magokat gyakrabban mutogatván, őket csatára ingerlik vala, meg akarván tapasztalni, vajon a magyaroknak van-e bátorságuk ellenök harcolni. A magyar király pedig válogatott vitézeinek megparancsolja, hogy menjenek ki ellenök, kik is mind fölfegyverkezve s jó rendben ki kezdenek ellenök vonulni, de a tatár sereg nem várván be a kézviadalt, szokása szerint nyilakat lövöldözve az ellenségre, sebes nyargalvást szalad vala. Akkor a király, mintegy a futók utócsapatát üldözve, a Tisza folyóhoz nyomula, melyen átkelvén, vigan, mintha már az ellenség csapatait országuk határaiból kiüznék, egy másik vízhez érkezének, melyet Sajónak neveznek vala. A tatárok egész tömege pedig táborát ütött volt túl azon vizen rejtett helyeken, sűrű erdőkben; miért is a magyarok őket nem egészen, csak félig meddig láthaták. S látván a magyarok, hogy

¹⁾ Rogerius az elsőt Bathus-nak, a másikat Cadan-nak írja. — A mi e két tatár vezér rokoni viszonyát illeti, Batu, Dzsengiz-kán első szülöttjének Dzsudzsinak fia, Kadán pedig Dzsengiz-kán másik fiának, a magyarországi tatárjárás alatt 1241-ben elhalt Ogotai nagy kánnak, fia volt, s így ők tulajdonképen unokatestvérek voltak.

az ellenséges hadak a folyón túl megszállottak, azon innen ütének tábor¹⁾); akkor a király megparancsolá, hogy ne szerte-szét, hanem egy csoportban üssék föl sátraikat. Összevonulának tehát mindnyáján mint valami szűk akolba, köröskörül állítva szekereiket és pajzsait, hogy táborukat megerősítsék. Ugy össze valának pedig sátraik zsúfolva, s azoknak kötelei egy egymáshoz kötözve és össze bonyolítva, hogy az út teljességgel be vala hálózva s nem leheté a táborban járni kelni, hanem mindnyáján mint valami hálóba valának szorulva; ezt a magyarok erősségnek gondolják vala, pedig ez vált legnagyobb veszedelmökre. Akkor Bath, a tatár sereg fővezére, egy dombra fölmenve, gondosan megtekinté a magyar sereg minden rendezkedését, és visszamenvén embereihez, így szóla: „Bajtársaim! jó kedvvel kell lennünk, mert jóllehet azon nép száma nagy, de minthogy meggondolatlan tanács kormányozza őket, nem menekülhetnek meg kezeink közzül; mert láttam, hogy nyáj módjára valami szűk akolba vannak rekesztve.“ Akkor éjjel osztán minden dandárát szokása szerint elrendezvén, megparancsolá, hogy a hidat támadják meg, mely a folyó két partja közt terülve a magyarok táborától nem igen távol vala. Egy ruthén szökevény azonban a királyhoz szalada és hirt ada mondván, hogy „ez éjjel át fognak hozzátok jöni a tatárok; legyetek azért óvatosak, nehogy véletlenül s rögtön találjanak rátok rohanni.“

Akkor Kálmán király fegyveres csapataival a táborból kivonula, kit követe dandáraival Ugrin érsek, mert ő is harczos, csalára mindig kész, s vakmerő ember vala, s megérkezének éjfélkor az említett hidhoz, és ime már az ellenség egy része

¹⁾ A sajói csata színhelyének meghatározására legrégibb forrásunk az 1330-ig terjedő s Robert Károly korában egy régibb krónikánk szövegét átíró és folytató ugynevezett *Chronicon Posoniense*, melyben II. könyv 2. fej. 40. §. e szavakat olvassuk: *Wela (Bela) rex, iuxta fluvium Seo (Sajó) prope villam Muhi prelians vincitur.* — Muhi ma pusztá a Sajó partján Ónodtól délre mintegy fél mérföldre.

átkelt volt; kiket a magyarok meglátván, mindjárt rájuk rohanának, és velök elég vitézül harczolván, nagy részöket leölék, a többieket pedig a hidhoz szorítván, a folyóba fulaszták, s a hidfőhöz őrsöket tévén, nagy ujongatással visszatérének feleikhez. A magyarok tehát a diadal szerencséjén nagyon megörülve, mintha már tökéletesen győztek volna, fegyvereiket levetve, egész éjszaka bátran alvának: a tatárok azonban a hidfőnél hét gépet állítva föl, a magyarok őreit messze visszaverék, roppant köveket hajigálván s folyvást szórván a nyilakat rájuk. Miután tehát az őrsöket elkergették, részint a hidon, részint a folyó gázlóin egész bátorsággal átkelének, és ime hajnal hasadtával az egész tatárság a mezőn elterülve tűnik föl. S az őrsök a táborba sietve s nagy lármát ütve, alig bírák a biztos álomba merülteket fölkelteni, kiknek nem azon jár vala eszök, mint ily végveszedelemben kellett volna, hogy egyszerre fegyverre kapjanak, lóra üljenek s az ellenségre kiüssenek, hanem ágyaikból lassan kelve, inkább azon valának, hogy szokásuk szerint fészülködjenek, karpereceiket csatolgassák, arcukat mosogassák, arról pedig, hogy megütkezzenek alig gondolkoznak vala¹⁾. Azonban Kálmán király, Ugrin érsek és a templomos rend mestere, mint derék férfiakhoz illik vala, nem adták volt magokat mint a többiek nyugalmas álomnak, hanem az egész éjet fegyverben ébren töltvén, a mint a zajt észreveszik, azonnal kirohannak a táborból. S harczy fegyvereikbe öltözve s egy csapatba összeállva, vakmerően az ellenség dandárai közzé rontának s velök egy ideig

¹⁾ Rosty e. h. 68. l. szerzőnk ez állítását is, mint a melyet „ily körülmények közt hiini csakugyan nagy feladat“ kétségbe vonja. Mi sem akarjuk azt teljes általánosságban s betű szerinti értelemben igaznak venni: de hogy a király táborában az előzményekből könnyen kimagyarázható okoknál fogva teljes rendtelenség és fejtelenség uralkodott, hogy a döntő ütközetben a sereg nagyobb része komolyan részt sem vett, arra nézve Rogerius és Tamás esperest egyező előadásának, melyet az oly gyászos eredmény nagyon is igazol, teljes hitelt adhatunk.

nagy vitézséggel harcolának: de mivel igen kevesen voltak a tatárok végtelen sokaságához képest, kik apránként sáskák módjára kelnek vala ki a földből, miután már társaik között sokakat elvesztettek, visszavonulának a táborba. S Ugrin érsek, a milyen rettenthetetlen szabad beszédü vala mindig, fenhangon kezdé a királyt gondatlanságáért korholni, s Magyarország minden nagyait gyáva pulyasággal vádolni, hogy ily veszedelem közepette a magok életéről nem gondoskodnak, sem az egész ország megmentésére nem készülnek. Kik azért készen valának, kimenének velök, a többiek pedig a véletlen ijedségtől elfogulva, mintegy eszevesztettek, nem tudják vala mihez fogjanak, s biztosabban hová vonuljanak. A három említett vezér tehát, semmit sem késlekedve, újra kimenvén az ellenséggel megütközék, s Ugrin utoljára oly vitézül dúl vala az ellenség legsűrűbb csoportjai közt, hogy őt mint menykőcsapást nagy lármával kerülték; hasonlóan Kálmán és a templarius olasz bajtársaival nagy romlásokat tesznek vala az ellenségben: de végre a sokaság rohamát kiállani nem bírván, Kálmán és az érsek erősen megsebesítve alig menekülhetének övéikhez, a templarius mester pedig az egész olasz csapattal együtt elesett; sok magyar is veszett el ezen viadalban.

Reggeli hét óra tájban pedig ime a roppant tatárság összes serege, mintegy tánczkör gyanánt bekeríté a magyarok egész táborát, s ijaikat fölajzva minden oldalról kezdének nyilazni, mások meg a tábor körébe tüzet vetni ügyekeznek vala. S látván a magyarok, hogy az ellenséges csapatok által minden oldalról körül vannak kerítve, fejüket és eszöket veszték, és seregeik kifejtéséről, vagy általános viadalba menetelről gondolkozni sem tudának, hanem a roppant veszedelmen megrettenve, ide s tova járnak vala, mint az akolban a farkasok marásától menekülni akaró juhok; az ellenség pedig mindenfelől rájuk tódulva, őket nyilazással és lövöldözéssel szorongatni nem szünik vala. A magyarok nyomorult sokasága

osztán, minden józan eszét elvesztve, nem tudja vala, mit csináljon; mert egyiknek a másikkal szót váltani sem vala módja, s kiki csak magáról aggódván, a közjóról senki sem bir vala gondoskodni; a dárdák és nyilak záporát nem szemben fegyverrel fogadják vala, hanem hátat fordítva a lövésekre minden lépten nyomon oly sűrűn hullnak vala, mint a hogy a megrázott tölgyfáról a makk szokott potyogni. És midőn életökhöz minden reményök elenyészett, a halál pedig minden szempillantásban leselkedve látszott a táborban jární kelni, a király és a herczeg¹⁾ a zászlókat oda hagyva, futásban keresének menekülést; a többi sokaság is osztán emitt a sűrű haláltól megrémülve, amott a köröskörül harapózó tüztől rettegve, teljes lelkéből csak a futás után áhítozik vala. Azonban midőn ennyi bajból futással ügyekeznek magokat megmenteni, ime magok közt s magok okozta más bajba esnek: mert, minthogy az utak kijárási az összekötözött kötelek és a sátorok sűrűsége miatt a legveszedelmesebben el voltak rekesztve, midőn szaladva kifelé rohannak, egyik a másikra rogyik vala, s nem kisebb romlásnak mutatkozik, a mit a sereg egymást taposva tőn, mint a melyet az ellenség nyillövéseivel okoz vala. S látván a tatárok, hogy a magyar sereg futásnak eredt, mintegy aítót tárának s egérutat engedve nekik, nem hevesen üldözék, de lépten nyomon kísérik vala őket mind két oldált, nem engedve hogy ide s tova széledjenek. A boldogtalanok kincsei, arany ezüst edényei, bársony öltönyei s töméntelen fegyverei úton útfélen hevernek vala; de a tatárok hallatlan kegyetlensége a rablással mit sem gondolva s a drága kincsek minden zsákmányát kevésbe véve, egyedül az emberek öldöklésében dühöng. Midőn ugyanis látták, hogy a magyarok az út fáradságában már el vannak törődve, s nem birják többé kezeikkel a fegyvert emelni, sem lábaikat a tovább futásra

¹⁾ IV-dik Béla és öcscse Kálmán.

megereszteni, akkor kezdék őket jobbról balról kopjakkal leszúrni, karddal nyakazni, senkinek nem kegyelmezve, hanem mindnyájukat baromilag öldökölve. S mint ősszel a falevelek úgy hullnak vala a nyomorultak jobbra balra, s holt testeik úton útfélen szanaszét hevernek vala, vérök rohanó patak gyánánt omlik vala s a szerencsétlen haza fiainak kiomlott véréből hosszában és szélteben piroslik vala. Akkor a nyomorult sokaságot, melyet a tatárok kardja meg nem emésztett, egy mocsárnak szorítván, más útra térni nem engedék, s a magyarok legnagyobb része a tatárok által nyomatva, annak neki mene, s majd mindnyájan ott a vízbe és sárba sülyedének és fuladának.

Ott veszett el ama deli férfiú Ugrin, ott esett el Mátyás. esztergomi érsek, Gergely győri püspök¹⁾, ott hulltak el az egyháznagyok és papok igen nagy számmal. Hajh! hajh! urunk Istenünk! az egyházi méltóság viselőit, a te szolgálatodra rendelt férfiakat, ily keserves végre juttattad, ily hitvány sirra kárhoztattad; valóban a te ítéleted nagy mélység! Óh boldogtalanok és nyomorultak, kik népöknek kegyes imákkal, buzgó könyörgésekkel, a szentegyházakban esedezve sokkal jobban használhattak volna, mint valódi fegyverbe öltözve, a világiak táborában virasztva! A milyen volt tehát a nép, olyan lett a pap is; minek következtében együtt vezérlette a csapatot a harcza, s egy romlásba rohant büntetésül. Tehát a kik ezen örvényből kimenekülhettek is, épen nem reménylik vala, hogy megszabaduljanak a fejük fölött függő kard csapásától, mint-hogy a föld mint sáskákkal ugy tele volt ellenséges csapatokkal, kikben nem vala semmi kegyelem kimélni a könyörgőket,

¹⁾ Szövegünkben Gregorius Loriensis episcopus (talán Joriensis, azaz Jaurinensis helyett) bizonyosan csak másolási vagy nyomdai hibából áll. Gergely győri püspökről 1223-tól 1240-ig több okleveleink emlékeznek; melyek után bizonyosnak állíthatjuk, hogy az ő neve Rogerius kiadásáiban (XXX. fej.) szintén csak ily hiba következtében van Georgius-nak adva Gregorius helyett.

irgalmazni a foglyoknak, ott hagyni a kifáradtakat, hanem mint a fenevadak, csupán csak embervért szomjaznak vala. Akkor minden utat, minden dűlő földet holt testekkel sűrűn borítva szemlélhettél volna. S midőn már elmúlt a közveszedelem első napja, azt más nem kevesebbé keserves kilátásu napok voltak követendők. Ugyanis az est beálltával, midőn a tatárok már kifáradtak és megpihentek, nem nyilik vala szabad útjok a futni akaróknak; az éj sötétében akárhova fordultak, mindenütt a még léleklő vagy sebeikben nyomorgók testeibe botlanak vala; nagyobb részint halálos álomban, mint a felfújt tömlő, mozdulatlan hevernek vala. Roppant borzasztó volt az első éjtszaka ennyi holt testet fa vagy kő gyanánt ide s tova heverve szemlélni; a következő napokon azonban a baj megszokása a borzadást mentő eszközzé változtatta. Némelyek ugyanis egész nap nem mervén menekülni, a megölöttek vérében fetrengnek s a halottak közt lappangnak vala, s így az élők biztos menekülésöket a holtaktól nyerik vala. S miért emlegessem irtóztaló kegyetlenségöket, melyet a városokban, falvakban minden nap gyakorolnak vala; midőn a nőket, aggodkat és gyermekeket csoportosan sorba ültetik vala, és hogy öltönyeiket a vér be ne mocskolja, s a hóhérok el ne fáradjanak, köntöseiket mindnyájokról lehúzzák vala. S akkor a kiküldött hóhérok mindegyiknek karját fölemelve a tört könnyedén szivökbe szúrják s így mindnyájokat kiirtják vala. Ezenkívül a tatárok nejei férfi módra fölfegyverkezve, vakmerően járnak vala a csatában; s ezek a fogoly nők ellen még kegyetlenebbül dühöngnek vala; mert ha némely kellemesebb ábrázatúakat láttak, kik miatt valami módon szerelemföltésök fölgerjedésétől tarthattak volna, azokat mindjárt kardot rántva leölik vala, vagy ha némelyeket szolgálatra alkalmasoknak láttak, orrukat töből lemetszván, elcsúfított arczczal, rabnői szolgálatra alkalmazzák vala. A fogoly gyermekekkel is, azokat hozzájok jöni parancsolván, ily játékot üznek vala: először

Őket sorba ülni parancsolják vala, azután előhíván gyermekeiket, mindegyiknek kezébe egy-egy nyers fagalyat adnak s akkor parancsolják vala, hogy a nyomorult kisdedek fejeire üssenek, s magok félre ülve s könyörületlen szemmel nézve egymás közt nevetnek vala, dicsérve azt, ki botját jobban forgatta, s ki egyetlen csapással a koponyát összezúzhatta s a gyermek életét kiolthatta.

Mi szükség többet beszélnem? Nem vala semmi tisztelet a nőnem, semmi kegyelet a gyermeki kor, semmi irgalom az öregség iránt; mindent egyféle kegyetlenséggel öldökölve nem embereknek, hanem ördögöknek látszanak vala. Midőn a szerzetesek lakaihoz közelgettek, eléjük járul vala a pápi rend, szent palástjaiba öltözve, himnuszokat és énekeket zengve, mintegy köteles tisztességet téve a győzteseknek és ajándékokat készítve, hogy magók iránt irgalmasságot költsenek bennök: de azok minden kegyeletet és emberiséget levetkezve, s a vallás hódolatát s azok kegyes együgyűségét megvetve, kardot rántván minden irgalom nélkül fejüket szedik vala. Azután a kolostorokra rohanyán, mindent rabolnak vala, a házakat fölgyújtva, az egyházakat megszenteltelenítve, az oltárokat szétdőlják, az ereklyéket szétszórják s a szent öltönyökből ágysaiknak és nejeiknek köntösöket készítenek vala. Béla király azonban isten segélyétől fedezve, e nagy romlásból menekülvén, kevesed magával Osztrákhonba vonula. Öcscse Kálmán király pedig egy Pest nevezetű nagy városhoz ére, mely a Duna túl partján fekszik¹⁾, mely helyre az ütközet szerencsétlen kimenetelét meghallva s az egész sereg vesztét megtudva, a magyarok és más nemzetbeliek közzül, kik a Dunán innen s túl laknak vala, igen sokan menekülének. Biznak vala ugyanis a nép nagy sokaságába, mely ott idegenekből és lakosokból összegyülekezett volt. S Kálmán király nekik,

¹⁾ Tudniillik szerzőnk lakását Spalatót tekintve álláspontul.

kik vakmerő vállalkozáson törték fejöket, s úgy gondolták, hogy az égi kard csapásának ellentállhatnak, ellenkezőleg azt tanácsolja vala, hogy inkább más helyekre vonulva ügyekezzenek életöket megmenteni; de midőn üdvös tanácsában nem nyugodtak meg, eltávozék tőlök Kálmán és a Dráva folyón átjöve, hol lakó helyét tartja vala. Az említett néptömeg pedig, mint az ilyenek vakmerősége hozza magával, kezdé a helyet erősíteni, árkot ásni, sánczot hányni, vesszősövényeket fenni, s mindent hijában készíteni: de mielőtt kezdett munkájok felére haladtak, ime megjelennek a tatárok s félelem és lelki habozás lépé meg a magyarok sokaságát. Akkor a vérengző tatár vezérek, mint a ragadozó farkasok, melyeket a kegyetlen éhség kinja hajt, szokták a juhaklokat zsákmányt áhitva környékezni, vad harczy dühökben úgy vizsgálják körül az egész várost mord tekintetökkel, vad lelkökben azt hányván vetvén, miképen húzhatnák ki a magyarokat, vagy kardjok élével miképen birnának közzéjök benyomulni. A tatár sereg tehát, az egész város körül tábort ütven, kezdé azt minden oldalról vívni, erősen nyilazva s dárdaikat zápor gyanánt hányva be: más oldalról az ellenök küzdő boldogtalan magyarok egész erejökéből törekednek vala magokat védeni s parittyáikból és kéziyaikról az ellenséges csapatokra sűrűn lövöldöznek s gépeikkel rájok sok követ szórnak vala. De a tatárok öldöklő nyilai csalhatatlanul találva bizonyosabb halált okoznak vala; mert nem volt vért, paizs vagy pánczél, melyen a tatár kéz által irányzott lövés át ne hatott volna. Miután tehát egymással két vagy három nap harczoltak, és a nyomorult nép közt már nagy öldöklés történt, s a boldogtalanok lankadt karjaikkal épen nem birnak vala ellenállani, mivel a hely nem is vala eléggé megerősítve, egyszer csak a tatárok egyetlen rohámmal berontanak, s nem vala többé semmi viadal, semmi ellenállás. A bosszú és kegyetlenség azután kimondhatatlanul kezde a nyomorultak ellen dühöngni, s Pestre valóban oly

nagy végveszély özönlött, hogy ott az isteni bosszúállás kardja szerfölött dült a keresztyének vérében.

Miután tehát a tatárok betörték, a nyomorult népnek mit volt mást tenni, mint összetenni kezeit, térdre omlani s nyakát a kard alá hajtani. A vérengző vadság azonban nem telik vala be a vér bő ontásával, nem lankad vala a folytonos, kitarató gyilkolásban, ugy hallik vala az öldöklők zaja, mintha rengeteg erdők tölgyeit számtalan fejszével döntögetnék a földre, az égre száll vala a zokogó nők, a sikoltó gyermekek ordítása és üvöltése, kik a keserves halál dühét szüntelenül szemeik előtt nyargalászni látják vala. Nem vala akkor idő temetési tisztességet tenni, a kedves halottakat megsiratni, halotti torokat üllni, a mindenkit egyiránt fenyegető vész kitkit nem a más, hanem a maga halálán kényszerít vala siránkozni: mert férfit és nőt, öreget és kisedet egyiránt irt vala a halálos kardcsapás. Ki bírná azon szerencsétlen nap iszonyuságát kimondani, ki bírná oly sok nép vesztét elbeszélni? midőn egy nap alatt, egy helység szűk terén több mint százezer ember mult ki kegyetlen halállal. Hajh! mily kemény a pogány nemzet szive, mely minden szánalom érzése nélkül tekint vala, hogy a Duna hajjai embervértől piroslottak! S miután az elkövetett iszonyu öldöklést elégnék látták, kimenvén a városból, mindenfelől tüzet vetettek belé, s azt az elharapózó láng, az ellenség szeme láttára azonnal megemészté. A nyomorult nép egy része nejeivel, gyermekeivel a praedikatori rend lakába menekült volt, azt hiven, hogy a kőfalak közzé zárkózva a végveszedelmet kikerüli: de semmit sem használt nekik a hely erős volta, miután isten oltalma nem vala velök. Mert a tatárok rájok menvén s a lakot erősen víván, őket közös romlásba dönték, s tüzet vetvén a laknak, abban tízezer ember minden vagyonostól nyomorultul összeége. Ezen ily nagy és rettenetes öldöklésnek tanubizonysága a sok temetetlen csont, mely nagy halmokba hányva, a nézőknek szörnyü látványul szolgál. E

közben a tatár sereg földúlván egész Erdélyországot, s a dunántúli részekből való magyarokat levágván vagy megszalasztván, megtelepüle azon tájakon¹⁾), hogy az egész nyarat és telet ott töltsse, s hogy félelemmel töltsék el azokat, kik a Duna másik partján valának, a sok holt testet a folyó partján igen sok halomba hányák, némelyek pedig a csecsemőket, mint a nyáron a halakat, láncsaikra szúrva úgy sétálnak vala a folyó mentében. S a rabolt zsákmánynak sem száma sem szere nem vala; ki gondolhatná el a töméntelen lovak és más barmok számát, a gazdagságot és kincseket, a végtelen sok zsákmányt, melyekben az ellenség vigan duskál vala, s mily nagy vala azon fogoly férfiak és asszonyok, fiúk és leányok száma, kiket különféle szolgálatokra kényszerítvén, szoros őrizet alatt tartnak vala.

S midőn egy papi férfiú a keresztyén nép ily nagy romlásán szerfölötti fájdalomba merült, csudálkozván és lángoló vágygyal óhajtván tudni azon okot, miért engedte Isten, hogy Magyarország földjét a tatárok kardja elpusztítsa; holott ott a katolikus hit virágzott és az egyházak fénye a legjobb állapotban díszlett: éjjel látomásában ezt hallá: „Ne csudálkozzál testvér! s az isteni ítéletet ne képzeld igazságtalannak; mert jóllehet Isten roppant kegyelme e nép sok vétkét elnézte, de három kárhozatos kicsapongásu püspök gonoszságát teljességgel nem bírta eltűrni.“ Kikről szóllott azonban e mondás, előttem nincs tudva. Béla király osztán Osztrákhonból visszatérvén egész családjával Zágráb vidékére jöve és ott tartózkodék. S körébe gyülekezének mindnyájan, kik a tatárok kardja elől menekülhettek, és ott valának a nyáron át, várva a dolog kimenetelét.

¹⁾ Spalatótól tekintve a Duna tulsó, azaz keleti oldalán.

XXXVIII. FEJEZET.

A tatárok természetéről.

S most beszélni fogok egy keveset azon nemzet természetéről és magaviseletéről, a mint azoktól hallhattam, kik a dolognak gondosabban utána jártak vala. A tatárok országa a világ azon részén fekszik, hol kelet éjszakkal érintkezik, s azon népek tulajdon nyelvök szerint mongolok-nak neveztetnek¹⁾; azt mondják azonban, hogy országuk határos tulsó Indiával; királyuknak neve Csekarkar²⁾ vala. Ez tehát, miután háboruba keveredett egy vele szomszéd királylyal, ki az ő hugát meggyalázta és megölte volt, azt legyőzé és megöle, fiát pedig, ki egy más királyhoz futott, üldözőbe vevé, s mind őt, mind azt, ki országában neki segélyt és oltalmat adott vala, összetöré. S midőn hadseregével a harmadik ország ellen ment, azzal sok csatát küzde, és mint győztes tére haza. És látván, hogy neki minden háborújában ily kedvező szerencse szolgált vala, lelke erősen kezdé fenhéjázni és döllyfösködni. S azt hívén, hogy nincs az egész világon nemzet vagy ország, mely hatalmának ellen birna állani, föltevé magában, hogy minden nemzet fölött diadalmi dicsőséget vív ki magának. Hatalma nagyságát tehát az egész világnak meg akará mutatni, bizva a gonosz szellemek segélyébe, kiknek szokott vala hódolni. Azért is előhíván két fiát Bathut és Kajdánt³⁾, átadá

¹⁾ A mongol név a XXII-dik században tűnik föl a chinai évkönyvekben; jelentése a mai mongol nyelvben: daczos, rettenthetetlen. — Dzsengiz-khán Köke Mongol (d. i. die blauen Mongolen = kék mongolok) néven nevezte világhódító seregének 400,000 válogatott vitézét. Hammer-Purgstall, Gesch. d. goldenen Horde 36. 37. l.

²⁾ Szövegünkben Cekarcarus áll. — Ezen eltorzított névben hihetőleg az 1227-ben elhalt Dzsengiz-khán neve lappang, ki alapította meg a mongolok roppant hatalmát.

³⁾ Hogy ezek Dzsengiz-khán unokái s unokatestvérek voltak, főntebb megjegyeztük.

nekik seregének színét, megparancsolván, hogy induljanak az egész világ minden tartományának legyőzésére. Elindulának tehát és csak nem harmincz esztendeig bebarangolák a kelet és éjszak valamennyi országát, míg nem a ruthénok földjére jutottak és végre Magyarországra szállottak. Ezen név pedig: tatár¹⁾, nem tulajdon neve azon nemzetnek, hanem egy vizről nevezték őket így, mely országukban foly, vagy némelyek szerint tartar annyit jelent mint sokaság²⁾. Jóllehet pedig töméntelen sokan voltak, még is azt mondják, hogy nagyobb volt azon ütközetben a magyarok száma: de nincs nemzet a világon, mely úgy értene a harczhoz; mely kivált mezei ütközetben úgy le tudná verni a harczban az ellenséget, akár erővel akár fortélylyal. Ezen kívül sem keresztyén, sem zsidó, sem szaraczén törvénynek magokat alá nem vetik³⁾, s azért bennök semmi igazlelkűség nem található, semmi esküt s hitet meg nem tartanak, s minden nemzet szokása ellen sem háboru sem béke ügyében követséget se nem fogadnak el, se nem küldenek⁴⁾.

Nagyon irtóztató ábrázatok tekintete, lábszáraik rövidek, de melljök roppant, arczuk széles, bőrük feje, álluk szörstelen, orruk pisze, szemek kicsinyek s egymástól távolabbacska állanak. Fegyverzetök bikabőrből pikkelyesen készített, de azért áthathatatlan és igen biztos vért. Vas és bőr sisakot, s görbe

¹⁾ E nevet szerzőnk, valamint a közép-kori europai írók nagyobb része Tartari-nak írja: hogy azonban a magyar nép által maig is helyesen ejtet^t tatár nevezet a helyes és eredeti, megmutatja Hammer-Purgstall e. h. 34. 35. lap.

²⁾ Talán az ordu, orda (az europai nyelvekbe Horda alakban átment) tábort jelentő szó teszi e magyarázat alapját.

³⁾ Azaz sem keresztyén, sem zsidó, sem mahomedán vallást nem követnek.

⁴⁾ Hogy e pontra nézve szerzőnk hibásan volt értesítve, tagadni nem lehet: mert hogy a mongolok valamint magok számos követségeket küldöztek a különféle nemzetekhez, úgy azoktól sőt a pápáktól is követségeket fogadtak el, történetírók és oklevelek bizonyítása után kétségtelenül bizonyos.

kardot viselnek; tegzeiket és ijaikat katonásan hordják, nyilvesszeik a mieinknél négy ujjal hosszabbak s vassal, csonttal és szaruhegygyel vannak hegyezve; nyilaik rovátkai oly keskenyek, hogy a mi ijaink idegei sehogy nem férnének beléjük. Zászlaik rövidek, s fekete és fehér színnel vannak tarkázva s némelyiknek hegyén gyapju gomb van. Lovaik alacsonyok de erősek, éhséget, fáradságot bírók; rajtok paraszt módra lovagolnak¹⁾, s azok a sziklákon, köveken patkó nélkül ugy nyargalásznak, mintha vad kecskék volnának; mert három nap egy folytában fárasztva, egy kis kóró takarmánnyal megelégesznek. Hasonlóan embereik az étellel csak nem mitsem gondolva csak a kegyetlenséggel élnek; a kenyérevéstől irtóznak, tiszta és tisztátalan állatok húsát egyiránt eszik, s lóvérrel megaltatott tejet isznak²⁾. A különféle nemzetekből, kiket a háborúban meghódoltattak, s kivált a kúnokból, roppant sok harczosuk van, kiket a csatára erőszakosan hajtanak; s ha valakit ezek között észre vesznek hogy remeg, s lelkének egész örültségével nem rohan a halálba, fejét minden késedelem nélkül elütik. Magok a tatárok nem örömet teszik ki magokat a halálnak; de ha valaki közöttök az ütközetben el talál esni, mindjárt kiragadják s kivívén a legrejtettebb helyen temetik el, a sirdombot elegyengetvén, és helyét lovaikkal megtapostatván, hogy a sirnak csak jele se lássék. Alig van oly sebes víz, mely meggátolja, hogy lóháton át ne úsztassák, ha pedig valami átúsztathatatlan vízre akadnak, vesszűből tüstént csolnak formára kasokat fonnak, azokat bőrrel bevonják, s bele rakván podgyászaikat, bele ülnek és bátran átkelnek. Vászón- és bőrsátrakat használnak; lovaik ugy ki vannak tanitva, hogy bárhová megy is egy emberök, a többi mint a kutya mind utána megy. S jöllehet ily töméntelen számmal vannak, mintha

¹⁾ Azaz nyereg nélkül, szőrén ülnek a lovat.

²⁾ A megerjedt lótejből és vérből készült kumiszból nevezetű szeszes ital a pusztai tatároknak maig is kedves italuk.

némák volnának, alig hogy szót is szóllanak, hanem hallgatva járnak s hallgatva harcolnak. Tehát ezt röviden előre bocsátván, most térjünk a dologra.

Miután tehát a magyar nemzet fölött diadalt nyertek, a mint e nagy veszedelem híre sebes szárnyakon mindenüvé elhatott, csak nem az egész világ megrémüle, s' oly nagy félelem szálla meg valamennyi országot, hogy egy sem gondolá, hogy kegyetlen kezeiktől menekülhessen. Maga Fridrik római császár is, azt mondják, hogy nem ellenállásról, hanem buvó helyről gondolkozott. Akkor sok tudós férfiú, a régi irásokat kutatva, kivált Methodius vértanu mondásaiból úgy vet vala hozzá, hogy ezek azon nemzetek, melyeknek az Antikrisztus eljövételét meg kell előzniök. S kezdék a várakat és városokat erősíteni, gyanítván, hogy mindent elpusztítva Róma városáig akarnak nyomulni. S Béla király osztán attól tartván hogy a tatárok a Dunán átkelve az ország többi részét összetörik, elkülde Székes-Fejérvárba, s fölvétetvén sz. István király testét s fölvétetvén sok más egyház kincseit, mind ezt nejével Mária királynéval s még csak két éves kis fiával Istvánnal a tenger mellékre küldé, kérvén és parancsolván a spalatóiaknak, hogy ezeket megőrizni fogadják be, és a királynét fiával együtt hűségök oltalmában tartsák. De a királyné asszony megérkezvén, a spalatóiak némi irigyeitől elámitva, nem akara bemenni Spalatóba, hanem minden királyi kincseivel együtt megállapodék és megtelepedék Klissza várában¹⁾; jöve pedig vele sok nemes asszony is, kik a tatárok által özvegyiségre jutottak vala. Gargano podesta s a spalatói nemesek pedig a királynéhoz járulva, nagy könyörgéssel esedezve kérik vala őt, hogy ne méltóztatnék a városukban való szállást megvetni: de nem nyugovék bele a királyné. A spalatóiak

¹⁾ Klissza (castrum Clissiae) Dalmatiában, Spalatótól keletre egy szűk hegyszoroson uralkodó, magas sziklán épült vár.

mindazáltal, őt nagy tisztességgel illetve, udvarát gyakori ajándékokkal és kedveskedésekkel látogatják vala. Kálmán király ez idő közben e világról szerezésen az úrhoz költözött; mert inkább kegyességgel és vallásossággal megáldott mint a közügyek igazgatásának élő férfiú volt. S eltemettetett Csázmán¹⁾ a praedikátor barátok lakásán, titkos sirba helyeztetve; mert az átkozott tatár nemzet, a keresztyének s kivált a fejedelmek sirjait, istentelen kézzel megszenségtelenítve föltördeli s csontjaikat szétszórja vala.

XXXIX. FEJEZET.

A magyarok futásáról.

Januarius multával²⁾ osztán szokottnál keményebb tél álla be s minden folyó viz befagyván, az ellenségnek szabad útát tára. Akkor a vérengző Kajdán vezér, a sereg egy részét magához vévén, a királyt üldözni megindula. Először is tehát Buda-alját³⁾ égetvén föl, Esztergom alá vonula s elkezdé a várost egész erővel vívni, melyet nem igen nehezen bevévén fölgyujta, benne mindenkit kard élére hánya, s keveseket vive rabszolgaságba, mivel a magyarok minden vagyonukat a magas erősségbe hordták vala. Innen eltávozván, egyenesen Székes-Fejérvár alá mene s valamennyi külvárosi lakházakat fölégete,

¹⁾ Csázma (szövegünkben Cesma), hajdan a hiteles csázmái káptalan székhelye s virágzó hely, ma csekély mezőváros. Régebben Tótországban Zágráb vármegyéhez tartozott; ma a kőrösi határőr-ezredben fekszik.

²⁾ Tudniillik 1242-ben.

³⁾ Szövegünkben Budaliát olvasunk; mely név alatt mást mint a magyar Bud-alja vagy Buda-alja nevezetű helyet nem érthetünk. Mielőtt a tatárjárás után a pesti hegy újjára (a mai Buda vára) épült volna, létezett Ó-Budán erősség, melyet Budvár név alatt emlegetnek íróink. Az ennek aljában terülő várost, Budaalját, a mai Ó-Budát égették föl szerzőnk szerint a tatárok; miből bizvást merjük következtetni, hogy magát a régi budai várat, valamint több erősségeinket, Esztergomot, Fejérvárt, Pannonhalmát, Komáromot, Nyitrát s Trencsint a tatárok nem vették be s nem dúlták föl.

a városba pedig, miután azt néhány napig vívta, rohammal törekszik vala betörni; de mivel a hely széles mocsárokkal körülvéve elég erős vala, s azt a derék olasz őrség mindenféle gépeket állitva védi vala, a kegyetlen vezér, munkájának mi hasznát sem látván, tovább vonula. S a királyt utólrni siet vala, azért is átnyargaltában nem tehete oly nagy pusztitást, hanem nyári jégeső módjára csak azon helységeket rombolák le, melyeken újak keresztül vezetett. A király tehát, mielőtt a tatárok a Dráva folyón átkelhettek volna, megsejtvén jövetelöket, Zágráb vidéki tartózkodási helyeit elhagyva, egész kíséretével a tengermellékre húzódeék. Akkor egyik egy másik más felé keresve menekülést, szét futva elszéledézének valamennyi tengerparti városba, melyeket közelebb érhettek, a király pedig és a többi magyarság virága Spalató felé jöve. S a király kíséretében sok főpap s még több országnagy és előkelő vala, a többi mind két nemen s mindenféle korban lévő köznép pedig csak nem számtalan vala.

S midőn a király közelgetett, a város kapujához az egész papság és nép ünnepélyesen kimenvén, őt tartozó hódolati tisztelgéssel fogadá, falaik közt neki annyi szállást adván, a mennyit csak maga kívánt. Vele jövének következő országnagyok is: István zágrábi püspök, másik István váczai püspök s egyszersmind az esztergomi érsekség jelöltje, Benedek fejérvári prépost a királyi udvar korlátnok, egyszersmind elválasztott kalocsai érsek, Bertalan pécsi püspök, és némely más püspökök. Vele valának szintén Ugrin csázmai prépost, Akhilles prépost, Vincze prépost, Tamás prépost és más több főpapok, kiket előszámlálni fölöslegesnek tartottuk. Udvari főemberek következők valának: Dienes bán, László ország bírása, Máté tárnokmester, Rolánd lovászmester, Demeter, Móricz¹⁾ és számos

¹⁾ IV. Béla királynak 1242. martius 18-kán Trau város részére adott kiváltság-levelében ezen országnagyok közzül Dénes, mint Tótország és a tengermellék bánja, Máté mint tárnokmester és nyitrai főispán, Rolánd (szövegünkben

más előkelő férfiak, mindnyájan feleségestől, családotól. Gargano podesta pedig a királynak nagyon buzgón és serényen szolgálva szorgalmasan gondoskodik vala, hogy a polgárok a király parancsainak teljesítésében serények legyenek, s a királyi kegyelem a polgárok egyetemét szeretetének és kegyének jó indulatjával ápolja; meg is tőnek a spatatóiak a király kedvére mindent, ezt kivéve, hogy egy gályát teljességgel nem birtak oly gyorsan elkészíteni, mint a hogy a király, a tatárok dühétől őrizkedve, kívánja vala. Mely dolgot a király nem eléggé méltó lélekkel tűrt. S nem akara a király Spalatóban ülni, hanem nejével és minden kincsével elmenvén Trauban¹⁾ időze, azt gondolván, hogy ott az ellenség támadása ellen a szigetek szomszédságánál fogva biztosabb menedéke lesz. Fölkerekedék tehát egész udvarostól és az a mellett fekvő szigetben marada.

XL. FEJEZET.

A tatárok dühöngéséről.

Az istentelen vezér osztán, semmit nem akarván megkísértetlen hagyni, a király után nyargala, s csak királyi vért szomjazva a király vesztére egész dühével tör vala. A szlávok közt²⁾ kevés öldöklést vihete véghez, mivel az emberek a

Orlandus), mint asztalnok-, Möricz mint pohárnokmester, Demeter mint mosoni főispán emlittetik. Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. I. 250. l. — Ezen s több 1242. elején s közepén kelt oklevelek záradékaiban László az országuagyok közt még nem emlittetik: de már a Zágráb részére IV. Béla által 1242. nov. 16-kán Veröczén kiadott kiváltságlevél záradékában Ladislaus Palatinus Comes-t olvasunk. Fejérnél e. h. 264. l.

¹⁾ Trau, szövegünkben Tragurium, Dalmatia egyik nevezetesebb tengerparti városa Spalatótól éjszakra. — A Chronicon Poseniense II. könyv. 2. fej. 40. §. Béláról ezt írja: Tartari usque ad insulam Raab vocatam ipsum sunt insecuti. Hogy itt e szigeten a tengertől övezett s így szigetben fekvő Traut kell értenünk, kétségtelen.

²⁾ Ezen szlávok (Sclavi) nevezete alatt a régi Tótország (Sclavonia) a mai ugy nevezett Horvátország lakosai értendők.

hegyekbe s erdőbe rejtezkedtek, s nem mintha az úton járt, hanem mintha a levegőben repült volna, úgy jöve, járatlan úton, a legzordonabb hegyeket megmászva, hol soha hadsereg nem járt. Mert türelmetlen sietséggel rohan vala, azt gondolván, hogy a királyt megtámadhatja, mielőtt a tenger-mellékre alávonulhatna: de miután megtudta, hogy a király már a tengermelléken bátorságban van, lassabban kezde haladni, s midőn egész serege egy Szirbium¹⁾ nevezetű vízhez érkezett, ott egy kissé megállapodék. Akkor a kegyetlen hóhér parancsolá, hogy az egész fogolyság, melyet Magyarországból magával hozott, számtalan férfi, asszony, fiú és leány gyülekezzen egybe s mindnyájokat egy térségre vezetted, és midőn mint valami juhnyáj mind összegyűltek, rájuk küldvén ijaszait mindnyájoknak fejüket szedeté. Akkor iszonyu jajgatás és üvöltés hallatszik vala s a föld mintegy megrendülni látszik vala az elveszendők riadásától. Ott heverték osztán mind azon térségen elterülve, mint a marok kalászkok szoktak a szántóföldön szertesztét heverni. S ne hogy valaki azt vélje, hogy ezen irtóztató öldöklést rablásvágyból cselekedték, semmi ruhát rólok le nem húzának, hanem a gyilkos nép egész tömege azon legyilkoltak körül czimboraságokként körbe heveredve, kezde nagy vígan lakomázni, tánczolni s pajzánkodva nagy kaczajt inditni, mintha valami nagy jót miveltek volna. Onnan fölkelvén, útjokat Horvátországon keresztül veszik vala²⁾, s midőn már közel voltak is, a spalatóiak előtt a dolog még mind hihetetlennek tetszik vala: de midőn egy részök a hegyről aláeresz-

¹⁾ Szerzőnk e víz nevét Sirbium-nak írja. Mely folyót kelljen e név alatt értenünk, pontosan meg nem határozhatjuk: azonban szerzőnk alább látható adatából, hogy a tatárok e víz mellől fölkeredve, útjokat Horvátországon átvették, azt merem gyanítani, hogy e név alatt a mai Verbász folyó lappang, mely a mai Török-Horvátországot Bosnyákországtól választja. A régi Tótországból a dalmát-tengerparti Spalató és Trau városok felé törekvő tatároknak e folyam völgye egyik legtermészetesebb útvonaluknak gondolható.

²⁾ A régi Croatia értendő, mely a Száva, Kulpa, Verbász folyók s az adriai tenger közt, a mai Dalmátország éjszaki részét is magában foglalva terült

kedett, ime néhányan azonnal a város falai alatt termének. A spalatóiak pedig először őket nem ismervén föl, s azt híven hogy horvátok, fegyveresen ki akarnak vala ellenök menni: de a magyarok, meglátva a tatárok zászlait, lelkökben megdermedének, és oly nagy rémület ragadá meg őket, hogy mind az egyházba szaladának s nagy remegéssel veszik vala az úrvacsorának szentségét, nem reménylve, hogy az életben a napot tovább lássák. Mások sirnak vala, és nejeik, gyermekeik ölelésére rohanva, iszonyu zokogás közt keseregve mondják vala: Jaj nekünk nyomorultaknak! mit használt, hogy ily keserves futással gyötörtük magunkat, mi haszna bujdosunk ily messze földre, ha üldözőink kardjait ki nem kerülhetjük, ha itt az vár reánk, hogy legyilkoljanak. S akkor a falak közzé menekülőknék nagy tolongása lőn a város mindegyik kapujánál; oda hagyják vala lovaikat, barmaikat, ruháikat s butoraikat, sőt a halál félelmétől szorongatva, magokat gyermekeiket sem várva be, futnak vala a bátorságosabb helyekre. A spalatóiak pedig nagy emberséget mutatván kegyesen hozzájok, befogadják vala őket vendégeikül és szegénységökön, a mennyire tehették, enyhítnek vala: de oly nagy volt a bujdosók száma, hogy a házak szobáiba nem férnek, hanem az utczákon s útakon tartózkodnak vala; nemes úrasszonyok is az egyház kerítése körül az ég alatt hálnak vala, némelyek a kályhák sötét zugaiba húzódnak vala, némelyek a csatornákból és sirboltokból a tisztátalanságot eltakarítván, azokban, mások, a hol lehetett, sátrak alatt is tanyáznak vala. A tatárok pedig, a kiket a mezőn kaphattak, kardra hányván, nem irgalmaznak vala sem nőknek sem gyermekeknek, öregeknek és betegeknek, sőt magoknak a belpoklosságban sinlődőknek sem, s azok életét fegyverrel elvenni barbar vadsággal gyönyörködnek vala. S aztán egy csapatjok a kőfalhoz közelítvén, miután az egész várost megszemlélte, visszavonula; a spalatóiak pedig kézdének gépeket készíteni s azokat alkalmas helyeken fölállítani.

országot, Bolgárországba menének; mert ott vonta össze a két vezér, Bathu¹⁾ és Kajdán csapataikat szemlét tartani. Tehát azok ott egyesülvén gyűlést tartának, és tettevén, hogy kegyelmet adnak a foglyoknak, az egész seregben a hirnökkel kikiáltaták, hogy a ki mint önkénytes vagy fogoly van kíséretökben, ha vissza akar térni hazájába, tudja meg, hogy a vezérek kegyelméből teljes szabadsága van. Akkor a magyarok, szlávok és más nemzetek nagy sokasága, rendkívüli örömmel telve el, a kitűzött napon a seregtől elindula, de midőn mind egy csoportban két vagy három ezer lépést haladtak, az utánok küldött lovas csapatok egyszerre megrohanák őket és különbség nélkül fejüket szedvén a síkon mind levagdalák.

Béla király pedig midőn kiküldött kémei által bizonyosan megértette, hogy az istentelen nemzet már az egész országból kivonult volt, minden késedelem nélkül Magyarországra indula; a királyné pedig a királyi gyermekkel Klissza várában marada s ott vala egész septemberig; ott halt el két leánya is, kik szent Domnius egyházában tisztességesen temették el²⁾. S jóllehet a barbarok dühe az egész Magyarországot fegyverrel irtózatosan összetörte, az éhségnek nyomban bekövetkezett veszedelme az éhhalál dögvészével a nyomorult népet szintén pusztitá: a tatárok dühöngésének idején ugyanis nem lehetett a lakosoknak földjeiket bevetni, nem birták az elmúlt aratás idején a gabonát behordani, s így tehát, élelmi szereik nem

¹⁾ Ez egy helyen szerzőnk e nevet Rogeriussal egyezőleg Bathusnak írja.

²⁾ A szent Domnius tiszteletére szentelt spalatói székes-egyház ajtaja fölött a XVII-dik században élt Lucius-nak e helyre tett jegyzete szerint márványba vésve IV. Béla leányainak következő sírirtala volt olvasható:

Catharina inclyta et fulgens Margari	} ta.
In hoc arcto tumulo jacent absque vi	
Belle IIII. filie Regis Hungaro	} rum.
Et Marie Lascari Regine Greco	
Ab impiis Tartaris fuerunt fuga	} te.
Mortue in Clissio, huc Spalatum transla	

lévén, a nyomorultak az éhség kínjától emésztve egyre hullnak vala. A nép számtalan holtteste a mezőn, úton útfélen hever vala, úgy hogy azt hiszik: nem kevesebbé pusztította a magyar nemzetet ezen éhhalál keserves csapása, mint a tatárok öldöklő kegyetlensége¹⁾. Ez után pedig a ragadozó farkasok, mintegy az ördög barlangjából, nagy számmal tűnének elő, melyek csak az emberi vért szomjazva, többé nem is alattomos támadással, hanem egyenesen rohannak vala a házakba, s az anyák emlőiről a csecsemőket elragadozzák vala, s nem csak a csecsemőket, hanem magokat a fegyveres embereket is, csoportosan megtámadván, irtózatosan összemárczangolják vala. Tehát ezen három említett csapás, tudniillik: fegyver, éhség és vadak által egész Magyarország, három egész sujtoló esztendőn át, büneiért isten ítéletéből isten igazában meglakolt.

¹⁾ Említik ez éhhalált hazai évkönyveink, a pozsonyi, a budai krónika, és Turóczy, azt állítva, hogy a tatárok távozta után többen veszték el Magyarországon éhvel, mint a mennyit a tatárok megöltek és rabságba hurczoltak. — Az osztrák és a salzburgi krónika túlzott festése szerint az emberek ez éhség idején egymást ették, s az emberhúst a városokban nyilván árulták.